
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY RESEARCH

УДК 821.161.3'04.09

ИЗУЧЕНИЕ ДРЕВНЕЙ БЕЛОРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРНОЙ КАНОНИЗАЦИИ

Ж. В. НЕКРАШЕВИЧ-КОРОТКАЯ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются актуальные вопросы, связанные с преподаванием древней белорусской литературы XI–XVIII вв. в курсе средней и высшей школы, с перспективы проблемы литературного канона, активно обсуждаемой с конца XX в. как в западном, так и в восточнославянском гуманитарном дискурсе. Констатируются очевидный перекос внутри академического канона (в частности, полное отсутствие литературы XVIII в. в программе для средних школ), случаи трансформации апорематического дискурса в канонический, высокая степень эклектичности имеющейся информации, низкий уровень систематизации знаний. Предлагается изменение вектора от «постулированного» («идеального») к «активному» («реальному»), от «смыслового» к «конструктивному» канону, а также отказ от порочной традиции понимания цели учебной программы как составления нормативных списков литературы. Утверждается необходимость адекватной авторской идентификации и важность задачи выделения эпистемологических профилей каждой литературно-художественной эпохи.

Ключевые слова: древняя белорусская литература; преподавание литературы; литературный канон; академический и исследовательский канон; учебная программа по литературе; художественный текст; апорематический и канонический дискурсы; насильственная канонизация.

Образец цитирования:

Некрашэвіч-Кароткая Ж. В. Вывучэнне даўняй беларускай літаратуры ў кантэксце праблемы літаратурнай кананізацыі // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2018. № 1. С. 5–13.

For citation:

Nekrashevich-Karotkaja Zh. V. Studying of old Belarusian literature in the context of literary canonization. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2018. No. 1. P. 5–13 (in Belarus.).

Автор:

Жанна Вацлаваўна Некрашэвіч-Кароткая – доктор филологических наук, доцент; профессор кафедры истории белорусской литературы.

Author:

Zhanna V. Nekrashevich-Karotkaja, doctor of science (philology), docent; professor at the department of the history of Belarusian literature, faculty of philology.
zhanna.nekrashevich-karotkaja@uni-oldenburg.de

ВЫВУЧЭННЕ ДАЎНЯЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў КАНТЭКСЦЕ ПРАБЛЕМЫ ЛІТАРАТУРНАЙ КАНАНІЗАЦЫІ

Ж. В. НЕКРАШЭВІЧ-КАРОТКАЯ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаюцца актуальныя пытанні, звязаныя з выкладаннем даўняй беларускай літаратуры XI–XVIII стст. у курсе сярэдняй і вышэйшай школы, з перспектывы праблемы літаратурнага канона, якая з канца XX ст. актыўна абмяркоўваецца як у заходнім, так і ва ўсходнеславянскім гуманітарным дыскурсе. Канстатуецца відавочны перакос унутры акадэмічнага канона (у прыватнасці, поўная адсутнасць літаратуры XVIII ст. у праграме для сярэдніх школ), выпадкі трансфармацыі апарэматычнага дыскурсу ў кананічны, высокая ступень эклектычнасці наяўнай інфармацыі, нізкі ўзровень сістэматызацыі ведаў. Прапануецца змяненне вектара ад «пастуліраванага» («ідэальнага») да «актыўнага» («рэальнага»), ад «сэнсавага» да «канструктыўнага» канона, а таксама адмаўленне ад заганнай традыцыі разумення мэты вучэбнай праграмы як складання нарматыўных спісаў літаратуры. Сцвярджаецца неабходнасць адэкватнай аўтарскай ідэнтыфікацыі мастацкага твора і прыняцця пад увагу задачы стварэння эпістэمالагічных профіляў кожнай літаратурна-мастацкай эпохі.

Ключавыя словы: даўняя беларуская літаратура; выкладанне літаратуры; літаратурны канон; акадэмічны і даследчыцкі канон; вучэбная праграма па літаратуры; мастацкі тэкст; апарэматычны і кананічны дыскурсы; прымушавая кананізацыя.

STUDYING OF OLD BELARUSIAN LITERATURE IN THE CONTEXT OF LITERARY CANONIZATION

Zh. V. NEKRASHEVICH-KAROTKAJA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

This article examines the current issues of teaching of old Belarusian literature of the XI–XVIII centuries that arise from the secondary school and higher education curricula. The examination is done from the viewpoint of the literary canon discussions that have been wide and considerable in the humanities discourses of the West and East since the end of the XX century. It reports an obvious bias within the academic canon (particularly, a lack of the XVIII century literature in the secondary school curriculum), instances of the transformation of the aporematic discourse into canonical, and a high level of existing information eclecticity together with a low level of knowledge systematization. It proposes a vector change from a «postulated» («ideal») to an «active» («real»), from «sense-based» to «design-based» canon; a disavowal of the enduring tradition of compiling normative reading lists as the goal of the curriculum. It suggests the importance of an adequate author identification of a literary text and claims the necessity to take into account the objectives of creating epistemological profiles of each literary epoch.

Key words: old Belarusian literature; teaching literature; literary canon; academic and research canon; curriculum in literature; works of fiction; aporematic and canonical discourses; forced canonization.

Уводзіны

Праблема літаратурнай кананізацыі (гэта значыць ацэначнага адбору літаратурных артэфактаў) у той ці іншай форме актуалізавалася практычна з часоў Арыстоцеля, які ў сваёй «Паэтыцы» лакалізаваў паняцце канона ў межах жанравай класіфікацыі: узорнымі прызнаваліся гераічны эпас і трагедыя. Уласна ж паняцце «канон» пачало праецыравацца на сферу прыгожага пісьменства з канца XVIII ст. Праблематызацыя гэтага тэрміна ажыццяўлялася пераважна ў сувязі з асноўнымі сацыяльнымі эфектамі літаратурнай творчасці: цензурай і практыкай выкладання літаратуры. Навуковыя развагі пра прынцыпы літаратурнай кананізацыі ажыццяўляліся таксама праз прызму паняцця культурнага капіталу [1]. Публікацыя кнігі амерыканскага літаратуразнаўцы і тэарэтыка культуры Гаральда Блума «Заходні канон» (*The Western Canon*. New York, 1994) пашырыла актыўнасць даследчыкаў у межах вызначанай праблематыкі.

Ва ўсходнеславянскім літаратуразнаўчым дыскурсе пытанне пра літаратурны канон, па-першае, вылучаецца як адзін з аспектаў актуальнага ў XXI ст. даследавання нацыянальнай ідэнтычнасці

(напрыклад, у 2016 г. у Санкт-Пецярбургскім дзяржаўным універсітэце прайшла Міжнародная навуковая канферэнцыя «Праблема нацыянальнага літаратурнага канона»). Па-другое, найчасцей абмеркаванне літаратурнага канона шчыльна карэлюе з задачай выкладання літаратуры [2; 3]. Па-трэцяе, адпаведны даследчыцкі ракурс аказваецца запатрабаваны сярод літаратуразнаўцаў у сувязі з праблемай масавай літаратуры, а таксама ў кантэксце разваг пра тое, ці ўпішацца літаратура ў новую парадыгму цывілізацый [4]. Аб'ектам даследавання пры гэтым, як правіла, выступаюць помнікі пісьменства новага часу, XIX–XXI стст. Мэта гэтага артыкула – вызначыць асноўныя матывацыйныя прынцыпы літаратурнай кананізацыі ў дачыненні да даўняга беларускага пісьменства XI–XVIII стст., якія праяўляюцца і ўлічваюцца ў адукацыйным і культурна-асветніцкім дыскурсе сучаснай Беларусі. Структура і змест літаратурнага канона пры гэтым выступае прадметам даследавання. Аб'ект даследавання – пісьмовыя помнікі, прыналежныя да беларускай культурнай прасторы вызначанага перыяду.

Даследчыкі (у прыватнасці, нямецкія) адрозніваюць два віды літаратурнага канона. У першую чаргу яны гавораць пра так званы матэрыяльны канон (*materialer Kanon*), разумеючы пад ім корпус літаратурных тэкстаў, «якія нейкая група носбітаў, напрыклад пэўная культура або субкультурная групка, лічыць вартаснымі, надае ім асаблівае значэнне і ў перадачы якіх яна зацікаўлена»¹ [5, S. 344]. Акрамя таго, выкарыстоўваецца паняцце «сэнсавага» канона (*Deutungskanon*) як «корпуса інтэрпрэтацый, што дазваляе вызначыць, якія сэнсы і каштоўнасці ўяўленні звязваюцца з кананізаванымі тэкстамі» [5, S. 344]. У ходзе распрацоўкі тэорыі канона тэрміналагічны дыкурс набываў большую разнастайнасць, што адлюстроўваюць публікацыі ў галіне як літаратуразнаўства, так і школьнай і акадэмічнай дыдактыкі. Так, Рэната фон Гайдэбранд, прапануючы тэрмін «сэнсавы канон», лічыць прынцыпова важнымі тыя аксіялагічныя і сэнсавыя ўзоры, якія прымаюцца за аснову. Пры гэтым, на думку даследчыцы, сэнсавы канон накладаецца на канон матэрыяльны. Пад ім, у сваю чаргу, маецца на ўвазе «пэўная колькасць твораў і аўтараў, якім незалежна ад іх рэальнай папулярнасці і прыхільнасці да іх прыпісваецца “каштоўнасць” унутры пэўнай супольнасці (нацыі, групы, інстытуцыі)» [6, S. 613].

У адукацыйнай практыцы сярэдняй і вышэйшай школы Германіі прымаецца за аснову ўяўленне пра канон «як строга адбор пэўных твораў і аўтараў, якія на працягу доўгага перыяду прызнаюцца ўзорнымі ў пэўнай супольнасці» [7, S. 129]. Звернем увагу на тое, што ў абодвух выпадках ключавым момантам з'яўляецца наяўнасць пэўнай супольнасці, якая ўплывае на прызнанне таго ці іншага аўтара (твора) вартым кананізацыі. Адпаведна, інтарэсам пэўнай супольнасці можа адпавядаць таксама акцэптаванне нацыянальнай літаратурнай гістарыяграфіяй «нулявога варыянта» ў дачыненні да пэўнага перыяду нацыянальнага пісьменства. Гэта заўвага мае значэнне ў межах дадзенага даследавання ў сувязі з «нулявой» прадстаўленасцю цэлага стагоддзя ў гісторыі беларускай літаратуры ў межах школьнай праграмы, што будзе паказана ніжэй.

Прынцыпы кананізацыі і практыка выкладання даўняй беларускай літаратуры

Для ўсталявання літаратурнага канона мае значэнне такая пазіцыя рэцыпіента, якая звязана з каштоўнасцямі арыентацыямі, што дазваляюць прыпісаць тэксту тое ці іншае значэнне. Як адзначае Міхаіл Ямпольскі, «кананізацыя аўтара адбываецца дзякуючы як яго паслядоўнікам, так і крытыкам-інтэрпрэтатарам, якія адыгрываюць найважнейшую ролю ў расшырэнні сэнсу першапачатковага тэксту» [8, с. 220]. Актыўныя даследаванні ў галіне семіётыкі тэксту, ключавыя для вызначэння меж літаратурнага канона, у сваю чаргу, цесна звязаны з задачай вызначэння меж і дамінант дыскурсу пэўнай культурнай ідэнтычнасці. Юрый Лотман справядліва даводзіў, што літаратура функцыянуе згодна з прынцыпамі самаарганізацыі як двухадзінага працэсу: адны тэксты выключаюцца з кола літаратуры, другія падлягаюць іерархічнай арганізацыі і таксанаметрычнай ацэнцы. Менавіта так, на грунце першапачатковага сутыкнення эстэтычных інтарэсаў і ацэначнага адбору, паступова фарміруецца канон. «Адабраны ў адпаведнасці з пэўнымі тэарэтычнымі канцэпцыямі склад імён і тэкстаў, якія ўключаюцца ў літаратуру, у далейшым падлягае кананізацыі ў выніку складання даведнікаў, энцыклапедый і хрэстаматый, пранікае ў свядомасць чытачоў. Адценне палемікі, уласцівае яму, страчваецца, забываюцца канкрэтныя імёны стваральнікаў легенды, і тое, што ўяўляла сабой палемічныя гіпербалы і метафары, пачынае ўспрымацца ў прамым сэнсе» [9, с. 205].

Ідэалогія – у той ці іншай форме – адыгрывае ролю сугестыўнага фактару ў працэсе фарміравання канона. Лія Кісялёва адзначала: «Кожны тэкст утрымлівае пэўныя ідэалагічныя структуры, адэкватнасць разумення якіх залежыць ад ідэалагічнай жа пазіцыі чытача» [10, с. 71]. Паколькі працэс стварэння літаратурнай прадукцыі адбываецца ў межах сацыяльнай прасторы, названай П'ерам Бурдзье «палямі культурнай вытворчасці», якія, у сваю чаргу, займаюць эканамічна і палітычна падначаленае становішча ў полі ўлады [11, S. 38], то сацыяльны кантэкст, унутры якога ідэалогія часта адыгрывае

¹ Тут і далей пераклад наш. – Ж. Н.-К.

ролю ініцыятара грамадскіх памкненняў, непазбежна ўплывае і на стратэгію кананізацыі, і на прынцыпы адбору ў працэсе фарміравання канона.

Калі мець на ўвазе літаратуразнаўчы і адукацыйны дыскурсы Беларусі, то першапачаткова аксіялагічная канцэптуалізацыя ўяўленняў пра прыгожае пісьменства XI–XVIII стст. ажыццяўлялася паводле мадэлі «сэнсавага» канона. На працягу XX ст. ва ўмовах панавання славянафільскіх падыходаў літаратурны канон старажытнай літаратуры ўтваралі выключна беларускамоўныя творы, а таксама творы на царкоўнаславянскай мове, якая не выклікала непажаданых асацыяцый з прыкрым «акаталічваннем» або «прыгнётам польскіх феадалаў»: «Жыцце Еўфрасінні Полацкай», гаміліі Тураўскага епіскапа Кірыла, «Аповесці мінулых гадоў», прадмовы да Бібліі Францыска Скарыны, прысвячэнне і прадмова да «Катэхізіса» Сымона Буднага, прадмова да «Евангелля» Васіля Цяпінскага, вершы Сімяона Полацкага. Менавіта гэтыя творы і цяпер складаюць аснову адукацыйнага канона сярэдняй школы [12, с. 59–61]. З падачы выдатнага расійскага вучонага Ільі Галінішчава-Кутузава намаганнямі беларускіх вучоных і перакладчыкаў Віктара Дарашкевіча, Якава Парэцкага, Язэпа Семязона ў 1960–70-х гг. быў «дапушчаны» ў гісторыю беларускай літаратуры лацінамоўны паэт Мікалай Гусоўскі з «Песняй пра зубра», а потым і іншыя аўтары, якія пісалі па-лацінску. Адам Мальдзіс, Уладзімір Кароткі і Сяргей Кавалёў праклалі сваімі навуковымі працамі шлях польскамоўнаму пісьменству. Наогул фарміраванне погляду на беларускую літаратуру Рэнесансу і Барока як на літаратуру полілінгвістычную С. Кавалёў слухна лічыць найважнейшым дасягненнем беларускай філалагічнай навукі на пераломе XX і XXI стст. [13, с. 8].

Такім чынам, «сэнсавы» канон на працягу ўсяго XX ст., але найперш на мяжы XX і XXI стст., быў цесна звязаны з даследчыцкім канонам. Пачынаючы з 1990-х гг. і да сёння вектар кананізацыі гэтай літаратуры ў вельмі высокай ступені абумоўлены практыкай універсітэцкага выкладання. Іншымі словамі, структура і змест канона звязаны з тым, якія аўтары і творы ўключаюцца ў тыпавыя, вучэбныя і рабочыя праграмы па беларускай літаратуры. Пры гэтым стратэгія «не-ўключэння» дзейнічае не менш актыўна: літаратурны канон можа быць арыентаваны і на спараджэнне негатыўных сэнсаў. Так, у сучаснай праграме па беларускай літаратуры для сярэдняй школы творы і аўтары XVIII ст. папросту адсутнічаюць. Гэта не дзіўна: для вывучэння тэмы «Барока. Класіцызм. Асветніцтва» ў дзявятым класе адводзіцца... адна гадзіна. Пры гэтым у праграме побач з імёнамі Іпацыя Пацея, Мялеція Сматрыцкага, Андрэя Рымшы і Сімяона Полацкага мы не знойдзем ніводнага імя аўтара XVIII ст. [12, с. 63]. Адпаведная структура праграмы па беларускай літаратуры (якая ў адносінах да XVIII ст. засталася нязменнай з савецкіх часоў) прадвызначыла тую дзіўную, на першы погляд, акалічнасць, што састарэлая ў метадалагічных адносінах сітуацыя «нулявога варыянта» ў дачыненні да XVIII ст. адлюстроўваецца нават у вучэбных дапаможніках XXI ст. [14], амаль праз сорок гадоў пасля таго, як Адам Мальдзіс ажыццявіў «прырыў» у той перыяд сваёй кнігай «На скрыжаванні славянскіх традыцый» (Мінск, 1980).

У такой сітуацыі, бадай што, карысным варта прызнаць вопыт нямецкіх даследчыкаў, якія з асцярожнасцю ставяцца да самога тэрміна «канон» прымяняльна да нямецкай літаратуры як адукацыйнага прадмета. Эксперты адзінадушна прызнаюць, што базавыя (змястоўныя) веды мастацкіх твораў павінны быць апасродкаваны ў накірунку культурна-гістарычнага кантэксту; аднак гэтыя арыентацыйныя веды не павінны атаясамлівацца з усталяваннем канона [15, S. 21]. Знайсці разумны баланс паміж уласна літаратурным і гісторыка-культурным складнікамі курса «Гісторыя беларускай літаратуры» – надзвычай складаная задача, асабліва ва ўмовах трывалага скарачэння колькасці вучэбных гадзін.

Прыярытэт мастацкага тэксту ў рэчышчы літаратурнай кананізацыі

Як гэта ні парадасальна, аднак і даследчык, і выкладчык старажытнай літаратуры нярэдка «забываюцца» пра мастацкі тэкст як аб’ект даследавання. Пашырэнне навуковай інфармацыі і тэкставага корпуса адбываецца даволі часта ў рэчышчы своеасаблівай каталагізацыі, калі ў інтэлектуальны дыскурс уводзіцца ўласна тэкст, перакладзены на беларускую мову, без належнага тэксталагічна-даследчыцкага суправаджэння. У лепшым выпадку публікацыя суправаджаецца ўступным артыкулам гісторыка-біяграфічнага характару і перакладчыцкімі або культурна-гістарычнымі каментарыямі. Тым часам пытанні механізмаў стварэння і функцыянавання літаратурнай прадукцыі, далейшай рэцэпцыі літаратурных твораў па-ранейшаму не атрымліваюць належнай увагі даследчыкаў.

Пры падыходзе да паняцця канона з гістарычнай перспектывы, як слухна адзначае Леанард Герман, акцэптуецца дапушчэнне, згодна з якім канону як культурнаму феномену ўласцівая найперш **дынаміка** [16, S. 18]. Мэтазгоднасць дынамічнай эпістэمالагізацыі, у сваю чаргу, грунтуецца на **функцыянальным** успрыманні як асноўным прынцыпе сучаснай тэорыі канона: «Гэты канон дзейнічае як цэнтральны складнік “культурнай памяці” грамадства і ў такой якасці выконвае пэўныя функцыі для кожнай сацыяльнай групы, якая яго ўсталёўвае, – перадусім функцыі “сцвярджэння і стабілізацыі

калектыўнай ідэнтычнасці», адмежавання вонкі, а таксама забеспячэння і перадачы спецыфічных этычных і эстэтычных норм» [16, S. 18]. Літаратурны канон XVIII ст. у беларускай культурна-гістарычнай сітуацыі непасрэдным чынам звязаны з усімі названымі функцыямі, паколькі ў гэты час беларуская культурная ідэнтычнасць, бадай што, у найвышэйшай ступені (у параўнанні з папярэднімі і наступнымі эпохамі) была інтэгравана ў складаную структуру гетэрагенных мастацкіх парадыгм: паміж вытанчанасцю арыентаваных на італьянскую і французскую драматургію п'ес прыдворнага тэатра «саксонскай» эпохі і «сармацкім» гумарам інтэрмедый школьнай сцэны, паміж стракатым у жанравых і стылявых адносінах дыскурсам гісторыка-мемуарнай прозы і шаблоннасцю ўзораў шматмоўнай панегірычнай паэзіі «высокага стылю», паміж прадстаўнічай плыню гратэска-травесцыйных твораў і арыентаванай на перадавыя літаратурныя тэндэнцыі творчай практыкай паэтаў *Societatis Jesu*, паміж дэмакратычнымі формамі духоўнай паэзіі і песенна-інтымнай лірыкай.

Праблематызацыя літаратурнага канона ў дачыненні да старажытнага пісьменства патрабуе скрупулёзнага аналізу асобных мастацкіх феноменаў у іх сувязях з побытавай культурай, вывучэння эпістэмалагічных аспектаў інтэлектуальнага жыцця грамадства, усведамлення структуры культурнага капіталу (найперш – яго адукацыйнага складніка). Надзвычай важна ў кожным выпадку бачыць сувязь літаратурнай творчасці з маўленчай стыхіяй таго часу. Пра адметны эстэтычны патэнцыял, своеасаблівую «полюснасць» мастацкага тэксту, які арганічна існуе ў стане кантраснасці, слухна разважаў Ю. Лотман: «Только художественные тексты могут быть предметом взаимоисключающих аксиологических оценок. Хотя художественным текстам в общей иерархии культуры отводится определенное место, они постоянно проявляют тенденцию к расположению на противоположных концах лестницы, то есть в исходной позиции задают некоторый конфликт, создающий потенциальную возможность дальнейшей нейтрализации в некоторых амбивалентных текстах» [9, с. 205].

Думаецца, найперш у акцэнтаванні такіх неадназначных у аксіялагічных адносінах мастацкіх тэкстаў найлепшым чынам будзе рэалізаваны эфект накладання «сэнсавага» канона на «матэрыяльны». У беларускай культурнай сітуацыі ён праяўляецца найперш у спалучэнні культурнага і канфесійнага фактараў пры вызначэнні гісторыка-культурных эпох (на што звярнуў увагу У. Г. Кароткі [17, с. 16–20]), а таксама ў акцэнтаванай фемінізацыі даследчыцкага кантэксту ў XVIII ст. Маючы на ўвазе апошні фактар, адзначым, што цікавасць навукоўцаў, навучэнцаў і проста аматараў айчынай гісторыі да жанчын-пісьменніц Францішкі Уршулі Радзівіл і Саламеі Пільштыновай з Русецкіх (пазней – да Тэафілі Канстанцыі Мараўскай з Радзівілаў) даволі хутка выйшла за межы навуковага і адукацыйнага дыскурсаў. Дзвюм першым жанчынам-пісьменніцам былі прысвечаны кароткаметражныя папулярна-асветніцкія фільмы (аўтар сцэнарыя – Ганна Фурс); яны ж сталі галоўнымі гераінямі дзвюх герменеўтычных драм Сяргея Кавалёва: «Саламея і амараты» (1996), «Францішка, або Навука кахання» (2000).

Даследчыкі канца XX ст. рупіліся аб стварэнні пісьменніцкага канона, «запаўняючы» напаяўпустыя з савецкіх часоў эпохі позняга Сярэднявечча і позняга Барока ў беларускай літаратуры. Менавіта ў выніку даследчыцкай кананізацыі трапляюць у тыпавую праграму для ўстаноў вышэйшай адукацыі «Гісторыя беларускай літаратуры (XI–XIX стагоддзі)» (Мінск, 2011) імёны мітрапаліта Рыгора Цамблака, літаратараў-езуітаў Караля Жэры, Міхала Карыцкага і Францішка Князьніна, Францішкі Уршулі Радзівіл, Францішка Рысінскага і Яна Аношкі. Пры гэтым час ад часу дапускаліся пэўныя нацяжкі. Менавіта так у навуковым і адукацыйным дыскурсах адбываецца своеасаблівая **прымусовая кананізацыя** аўтара верша «Полска квітнет лациною...» Яна Казіміра Пашкевіча, які акрамя як у гэтым адзіным творы наўрад ці праявіў сябе ў галіне прыгожага пісьменства. Падобны феномен назіраецца ў дачыненні да пісьменніка-езуіта Дамініка Рудніцкага (1676–1739), які пісаў вершы на польскай мове і цікавіўся фальклорам. Так, з розных крыніц вядома, што Д. Рудніцкаму падабалася займацца літаратурнымі падробкамі і містыфікацыямі. Зыходзячы з усіх гэтых акалічнасцей, А. Мальдзіс атрыбутаваў Д. Рудніцкага як аўтара беларускамоўных вершаў з рукапісных зборнікаў, якія захоўваліся ў Пецярбургу і былі даследаваны Уладзімірам Пятатцам. Разам з тым, сам вучоны прызнае спрэчнасць сцвярджэнняў наконт аўтарства Д. Рудніцкага ў дачыненні да беларускамоўных вершаў [18, с. 77]. Нягледзячы на гэта, пасля апублікавання кнігі А. Мальдзіса «На скрыжаванні славянскіх традыцый» імя Д. Рудніцкага пачало актыўна выкарыстоўвацца ў навуковых і адукацыйных выданнях Беларусі. Так, у першым томе «Анталогіі беларускай паэзіі» (Мінск, 1993) ён пазначаны як аўтар (хаця і пад знакам пыталніка) групы тэкстаў, аб'яднаных пад назвай «звярыныя гратэскі»: вершаў «Птушыны баль», «Нязгода птаства і суд над крукам», «Апісанне птушынай хворасці», «Ваенны паход грыбоў» [19, с. 117–121]. А ўжо ў «Анталогіі даўняй беларускай літаратуры» (Мінск, 2003) усе «звярыныя гратэскі» адназначна прыпісваюцца аўтарству Д. Рудніцкага.

Што да верша Яна Казіміра Пашкевіча «Полска квітнет лациною...», адзіны спіс якога захаваўся ў першай рукапіснай рэдакцыі Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г., то яго варта разглядаць як узор амаатарскага версіфікатарства, якое пашырылася на землях Беларусі і Літвы дзякуючы адпаведным

адукацыйным інтэнцыям. Надзвычай дысцыплінаваная форма запісу гэтага верша (з пазначэннем не толькі поўнага імя аўтара, але нават дакладнай даты напісання твора) нагадвае выкананне паэтычнага практыкавання школяр. У такім самым рэчышчы варта разглядаць матывацыю ўзнікнення прынагоднага беларускамоўнага верша XVIII ст. «Усім многі век у новай хаце». Яго аўтарам абвешчаецца Іаахім Літавар Храптовіч (1729–1812), вядомы дзяржаўны дзеяч, бліскучы вучоны і дыпламат, які напісаў шэраг сачыненняў на розных еўрапейскіх мовах, у тым ліку трактат «Аб прыродным праве» (трохмоўнае перавыданне было здзейснена ў 2014 г.). Аднак з самога тэксту верша яўна вынікае, што ён быў напісаны Іаахімам Храптовічам разам з яго сястрой Ганнай, што, прынамсі, адпавядала новым тэндэнцыям у галіне аўтарскага пазіцыянавання творцы XVIII ст.: *Усім многі век у новай хаце / Прыгойнай неба заплаце. / Жывіце без всякай тугі / І як паны, тако ж слугі / Пры новай гадзіне. <...> Брат з сястрою – адно зданне, / Вас славіці не прастане. / Без разлукі, як чытаюць, / Нашы імёны спамінаюць: / Ёахім і Анна* [19, с. 123–124]. Перад намі ў дадзеным выпадку тыповы ўзор паэтычнай «дэкламацыі» (прывітальнага верша, прачытанага паслядоўна некалькімі выступоўцамі), якая была складзена маладымі Храптовічамі ў сувязі з пераездам іх бабুলі і дзядулі ў новую хату.

У цэлым працэсы літаратурнай кананізацыі набылі з канца XX ст. выразна акадэмічныя абрысы: пашырэнне кантэксту шматмоўнага пісьменства XVIII ст. адбываецца дзякуючы перакладчыцкай і даследчыцкай дзейнасці выкладчыкаў вышэйшай школы, а таксама супрацоўнікаў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Іх намаганнямі ажыццяўляецца вельмі важны прарыў, паводле Ралана Барта, з твора ў тэкст, пераход ад твора як аб'екта спажывання (*l'objet d'une consommation* [20, р. 913]) да тэксту, які «качышчае твор і назапашвае з яго гульню, працу, вытворчасць, практычную дзейнасць» (*Le Texte (ne serait-ce que par son «illisibilité» fréquente) décanter l'œuvre (si elle le permet) de sa consommation et la recueille comme jeu, travail, production, pratique* [20, р. 914]). Ужо А. Мальдзіс у вышэй цытаванай кнізе звяртаў увагу на **функцыянальны аспект бытавання літаратуры ў XVIII ст.**: «Любоўная песня не толькі спявалася. Яна была своеасаблівай “гульнёй” у пытанні і адказы. Пад яе словы танцавалі. Яна выконвалася на балах у магнатаў, “забавах” у дварах сярэдняй і дробнай шляхты, у салонах гараджан; адтуль яна пранікала ў вясковую карчму, на сялянскія вечарынікі» [18, с. 97].

І ўсё ж функцыянальна-рэцэптыўныя, інтэграцыйныя аспекты бытавання літаратуры ў старажытны перыяд і ў XVIII ст. пакуль не займаюць прыярытэтнага становішча ў даследчыцкіх працах. Да гэтага часу ў многіх публікацыях, а таксама ў падручніках фігуруе ў якасці нібыта насамрэч канцэптуальнага фактару ўказанне на ўмовы, «неспрыяльныя для развіцця літаратуры» [21, с. 825, 854]. «Вандруе» з аднаго дапаможніка па гісторыі беларускай літаратуры ў другі згадка пра нібыта важны факт: у 1697 г. сейм выдаў пастанову, паводле якой беларуская мова была «выціснута з судова-адміністрацыйнай практыкі» [22, с. 45; 23, с. 126; 24, с. 69]. Ці ўсё ж з перспектывы сінхранічнай гісторыі, паводле Ганса-Роберта Яўса, названая сеймавая пастанова мела нейкае значэнне для прадукцэнтаў мастацкіх твораў? Нават М. Гарэцкі, прыгадаўшы тое рашэнне, далей пісаў: «У іншым ужытку наша старадаўняя кніжная мова існавала і далей, аж да канца XVIII веку»¹ [22, с. 45]. «У іншым ужытку» – гэта і азначае ў галіне прыгожага пісьменства, перш за ўсё ў паэзіі, дзе яны ў канцы XVII, ані на працягу ўсяго XVIII ст. беларускай мовы ніхто не забараняў. Наадварот, **беларуская мова не была занябана ў цырыманяльным жыцці шляхты на Беларусі**: найперш падчас урачыстасцей яе гучанне ў межах тосту або панегірыка сведчыла пра культурны ўзровень арыстакрата, які паходзіў з Беларусі, як сёння гэта пацвярджалася б цытаваннем лацінскіх выслоўяў. Так, А. Мальдзіс цытуе ўспаміны Яўстахія Тышкевіча «*Nasze strony*» (Кракаў, 1871) з апісаннем прыезду караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага да Радзівілаў у Нясвіж, калі кароль палічыў мэтазгодным прамовіць вершаваны тост, які пачынаўся такімі словамі: *Пане гаспадару, каж віна даці, штоб тваей хаці ліха не знаці* [25, с. 130]. Да таго ж інтэнцыі да вершавання на розных мовах, у тым ліку па-беларуску, з'яўляюцца сталай культурна-адукацыйнай традыцыяй, якая складалася на Беларусі з канца XVI ст.: настаўнікі-*patres* у каталіцкіх і ўніяцкіх (базыльянскіх) школах клапаціліся пра пашырэнне моўнай кампетэнцыі сваіх вучняў, у сувязі з чым многія старажытныя ўзоры сілабічнага вершавання па-беларуску маглі быць проста вынікам паэтычных штудый школяроў-беларусаў.

Праблематызацыя і высновы

1. На сучасным этапе назіраецца відавочны перакос унутры акадэмічнага канона: вучэбныя праграмы па беларускай літаратуры для вышэйшай школы ўлічваюць найноўшыя дасягненні сучаснага беларускага гістарычнага літаратуразнаўства, тым часам як у школьнай праграме па беларускай літаратуры адсутнічае фактычна цэлае XVIII стагоддзе, у якім прадстаўлены дзве літаратурна-мастацкія эпохі – позняе Барока і Асветніцтва.

¹ У цытаце захаваны моўныя асаблівасці арыгінала. – Ж. Н.-К.

2. У вучэбных праграмах, падручніках і анталогіях па беларускай літаратуры назіраюцца выпадкі трансфармацыі апарэматычнага дыскурсу ў кананічны (напрыклад, аўтарства Д. Рудніцкага ў дачыненні да беларускамоўных вершаў).

3. Найноўшыя навуковыя і дыдактычныя ўяўленні пра даўнюю беларускую літаратуру вызначаюцца высокай ступенню эклектычнасці наяўнай інфармацыі, нізкім узроўнем сістэматызацыі ведаў. Прынцып складання анталогій і зборнікаў тэкстаў па беларускай літаратуры для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі застаецца пераважна каталагічным, не надаецца ўвагі сэнсавому канону. Пры гэтым не ўлічваецца рэцэптыўнае поле мастацкіх тэкстаў: навучэнцы і аматары часцей за ўсё не маюць папярэдніх гісторыка-культурных ведаў («перадразумення» (*Vorverständnis*), паводле Г. Г. Гадамера), у выніку чаго некаторыя выданні (напрыклад, большасць тамоў серыі «Залатая калекцыя беларускай літаратуры») аказваюцца непрыдатнымі для выкарыстання ў працэсе выкладання беларускай літаратуры.

Прапановы

Усё адзначанае дазваляе вылучыць шэраг прапаноў:

1) рухацца ад «пастуліраванага» («ідэальнага») да «актыўнага» («рэальнага») канона (*postulierter/idealer Kanon* → *aktiver/realer Kanon* [26, S. 209]); адмовіцца ад заганнай традыцыі разумення мэты вучэбнай праграмы як складання нарматыўных спісаў літаратуры (так званых спісаў для абавязковага прачытання); праводзіць адэкватную аўтарскую ідэнтыфікацыю мастацкага твора; увесці паняцце рэдукаванага (містыфікаванага) аўтара ў літаратуры XVIII ст.;

2) змяніць вектар даследавання і выкладання літаратуры XVIII ст. з абумоўленасці працэсам фарміравання нацыянальнай самасвядомасці ў накірунку да канцэпта культурнай памяці [15, S. 21]; пераарыентаваць уяўленні пра літаратурную кананізацыю з паняцця «сэнсавы канон» (*Deutungskanon*) да тэрміна «канструктыўны канон» (*operationaler Kanon*) у разуменні Элізабет Штук: «У супастаўленні з паняццем сэнсавога канона прапанаваны тэрмін (канструктыўны канон. – Ж. Н.-К.) мае тую перавагу, што ў ім можа быць узятая пад увагу не толькі аспект “сэнсу” як частка роднасных літаратуры практычных ведаў, але таксама даследчыцкая дзейнасць літаратуразнаўцы іншага кшталту, напрыклад класіфікацыя тэкстаў, да таго ж пры гэтым можа набываць асаблівае значэнне так званыя эпістэмалагічныя профілі пэўнай эпохі» [15, S. 28]. Пад эпістэмалагічным профілем французскі сацыёлаг П. Бурдзье разумеў тых культурных або грамадскіх дзеячаў, якія спрычыніліся асаблівым чынам да пэўнай актыўнасці ў полі літаратуры [27, р. 372], пры гэтым неабавязкова павінен мець на ўвазе ўласна літаратар. Так, эпістэмалагічным профілем эпохі Барока ў маштабах усходнеславянскага пісьменства XVII ст. можа быць прызнаны Кіеўскі мітрапаліт Пётр Магіла. Паказальная ў гэтым сэнсе назва двухтомнай кнігі выдатнага рускага гісторыка царквы Сцяпана Голубева «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники» (т. 1 – 1883, т. 2 – 1898). Сапраўды, гэта асоба непазбежна выступае як ключавая постаць не толькі для высвятлення фактаў рэлігійнага жыцця першай паловы XVII ст., але і ў межах вывучэння творчасці такіх пісьменнікаў, як Мялецій Смятрыцкі, Іосіф Вельямін Руцкі, Афанасій Філіповіч, Кірыл Транквіліён-Стаўравецкі, Антоній Радзівілоўскі;

3) у працэсе вывучэння помнікаў даўняга пісьменства Беларусі прыняць пад увагу задачу вылучэння эпістэмалагічных профіляў розных літаратурна-мастацкіх эпох у гісторыі беларускай літаратуры.

Рабочая гіпотэза: *Кірыл Тураўскі* – эпістэмалагічны профіль эпохі Сярэднявечча; *Францыск Скарына* і валадары-мецэнаты (*кароль Жыгімонт I і каралева Бона*) – эпістэмалагічныя профілі культурна-мастацкай эпохі Адраджэння; *Сымон Будны*, а таксама *Мікалай Радзівіл Чорны* і *Мікалай Радзівіл Руды* – эпістэмалагічныя профілі канфесійнай эпохі Рэфармацыі; *Мялецій Смятрыцкі* і *Сімяон Полацкі* – эпістэмалагічны профіль эпохі Барока; *Францішка Уршўла Радзівіл* – эпістэмалагічны профіль перыяду позняга Барока; *Іахім Літавор Храптовіч* і *Іаіль Быкоўскі* – эпістэмалагічныя профілі эпохі Асветніцтва.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Guillory J. Cultural Capital. The Problems of Literary Canon Formation. Chicago ; London : Univ. of Chic. Press, 1993.
2. Лоскутова М. Национальный литературный канон в средней школе // Новое лит. обозрение. 2001. № 51. С. 2–13.
3. Malygin E. Literatur als Fach in der sowjetischen Schule der 1920er und 1930er Jahre. Zur Bildung eines literarischen Kanons. Bamberg : Univ. of Bamb. Press, 2012.
4. Адамовіч Г. Славянскі свет як цэнтр літаратурнага канона // Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка : дакл. беларус. дэлегацыі на XIII Міжнар. з'ездзе славістаў (Любляна, 2003) / адк. рэд. А. А. Лукашанец. Мінск, 2003. С. 229–245.
5. Winko S. Kanon literarischer // Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe / Hrsg. A. Nünning. Stuttgart ; Weimar, 2009. S. 344–345.

6. Heydebrand R. von. *Kanon – Macht – Kultur. Versuch einer Zusammenfassung* // *Kanon – Macht – Kultur. Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildungen*. Stuttgart ; Weimar, 1998. S. 612–625.
7. Bernsmeier H. *Kanonisierungseffekte, Klassikerlektüren, schriftliche Abiturprüfungen* // *Kanon und Literaturgeschichte. Facetten einer Diskussion*. Frankfurt am Main, 2014. S. 129–144.
8. Ямпольский М. Литературный канон и теория «сильного» автора // *Иностр. лит.* 1998. № 12. С. 214–222.
9. Лотман Ю. О содержании и структуре понятия «художественная литература» // *Избр. ст. : в 3 т.* Таллин, 1992. Т. 1. С. 203–216.
10. Кислялёва Л. *Беларуская літаратура XVIII–XIX стст.: тэарэтыка-камунікатыўныя аспекты даследавання* // *Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта*. Мінск, 2008. Вып. 2. С. 66–81.
11. Bourdieu P. *Das literarische Feld. Die drei Vorgehensweisen* // *Streifzüge durch das literarische Feld*. Konstanz / Hrsg. L. Pinto, F. Schultheis. 1997. S. 33–147.
12. *Беларуская літаратура: V–XI класы : вучэб. праграма для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання*. Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012.
13. Кавалёў С. *Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнэсансу : манаграфія*. Мінск : Кнігазбор, 2010.
14. Навумовіч У. *Беларуская літаратура*. Мінск : Выш. шк., 2007.
15. Stuck E. *Kanon und Literaturstudium. Theoretische, historische und empirische Untersuchungen zum akademischen Umgang mit Lektüre-Empfehlungen*. Paderborn : Mentis, 2004.
16. Hermann L. *Kanon und Gegenwart. Theorie und Praxis des literarischen Kanons im Zeichen von Historizität, Dynamik und Pluralität* // *Kanon und Literaturgeschichte. Facetten einer Diskussion*. Frankfurt am Main, 2014. S. 15–32.
17. Кароткі В. Г. *Эпохі і стылі ў старажытных усходнеславянскіх літаратурах (дыскусійныя праблемы літаратуразнаўчай тэрміналогіі)* // *Беларуская літаратура і гісторыя*. Мінск, 2013. С. 7–21.
18. Мальдзіс А. І. *На скрыжаванні славянскіх традыцый. Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII–XVIII ст.)*. Мінск : Навука і тэхніка, 1980.
19. *Анталогія беларускай паэзіі : у 3 т.* Мінск : Маст. літ., 1993. Т. 1.
20. Barthes R. *De l'œuvre au Texte // Euvres completes. T. III. 1968–1971 / nouv. ed. rev., corrigée et présentée per É. Marty*. [Paris], 2002. P. 900–916.
21. Мальдзіс А. І. *Літаратура позняга барока* // *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т.* Мінск, 2006. Т. 1 : *Даўняя літаратура: XI – першая палова XVIII стагоддзя*. С. 824–855.
22. Гарэцкі М. *Гісторыя беларускае літаратуры*. 2-е выд., папраўл. Вільня : Друк. Вілен. выд-ва Б. Клецкіна, 1921.
23. Ахрыменка П., Ларчанка М. *Старажытная беларуская літаратура*. Мінск : Выш. шк., 1968.
24. McMillin A. *Die Literatur der Weißrussen: a history of Byelorussian literature from its origins to the present day*. Giessen : Wilhelm Schmitz Verl., 1977.
25. Мальдзіс А. *Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі*. Мінск : Маст. літ., 2001.
26. Schindler A. *Was man gelesen haben muss – und was gelesen wird. Mittelhochdeutsche Literatur gestern und heute* // *Kanon und Literaturgeschichte. Facetten einer Diskussion*. Frankfurt am Main, 2014. S. 207–228.
27. Bourdieu P. *Systèmes d'enseignement et systèmes de pensée* // *Rev. Int. Sci. Soc.* 1967. № 19. P. 367–388.

References

1. Guillory J. *Cultural Capital. The Problems of Literary Canon Formation*. Chicago ; London : Univ. of Chic. Press, 1993.
2. Loskutova M. [National literary canon in secondary school]. In: *Nov. lit. obozr.* [New lit. rev.]. 2001. No. 51. P. 2–13 (in Russ.).
3. Malygin E. [Literature as a subject in the Soviet school of the 1920s and 1930s. To form of the literary canon]. Bamberg : Univ. of Bamb. Press, 2012 (in Ger.).
4. Adamovich G. [Slavic world as the center of the literary canon]. In: *Movaznavstva. Litaratura. Kul'turalogija. Fal'klarystyka* [Linguistics. Literature. Culturology. Folclore] : rep. of the Belarus. deleg. at the XIII Int. Slav. Congr. (Ljubljana, 2003). Minsk, 2003. P. 229–245 (in Belarus.).
5. Winko S. [Canon literary]. In: *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe* [Metzler lexicon literary and cultural theory. Approaches – personalities – basic terms]. Stuttgart ; Weimar, 2009. P. 344–345 (in Ger.).
6. Heydebrand R. von. [Canon – authority – culture. Try of the summary]. In: *Kanon – Macht – Kultur. Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildungen* [Canon – authority – culture. Theoretical, historical and social aspects canon formation]. Stuttgart ; Weimar, 1998. P. 612–625 (in Ger.).
7. Bernsmeier H. [Effects of the canonization, classics reading, written exams]. In: *Kanon und Literaturgeschichte. Facetten einer Diskussion* [Canon and literary history. Facets of a discussion]. Frankfurt am Main, 2014. P. 129–144 (in Ger.).
8. Jampolskii M. [The literary canon and the theory of a strong author]. *Inostr. lit.* [Foreign lit.]. 1998. No. 12. P. 214–222 (in Russ.).
9. Lotman Y. [On the content and structure of the «fiction» concept]. In: *Izbr. stat'i* [Sel. articles] : in 3 vols. Tallinn, 1992. Vol. 1. P. 203–216 (in Russ.).
10. Kishalova L. [Belarusian literature of the XVIII–XIX centuries: theoretical and communicative aspects of the study]. In: *Pracy kafedry historyi belaruskaj litaratury Beladzharzhuniviersiteta* [Proceeding of the department of history of Belarusian literature of BSU]. Minsk, 2008. Issue 2. P. 66–81 (in Belarus.).
11. Bourdieu P. *Das literarische Feld. Die drei Vorgehensweisen* In: Pinto L., Schultheis F. (eds). *Streifzüge durch das literarische Feld* [Forays through the literary field]. Konstanz, 1997. P. 33–147 (in Ger.).
12. [Belarusian Literature: 5–11 classes] : *curric. for inst. of gen. second. educ. with Belarus. and Russ. lang.* Minsk : Nacyjanal'ny instytut adukacyi, 2012 (in Belarus.).
13. Kavaljow S. [Multilingual Renaissance-poetry of the Grand Duchy of Lithuanian] : monograph. Minsk : Knigazbor, 2010 (in Belarus.).
14. Navumovich U. [Belarusian literature]. Minsk : Vyshhejschaja shk., 2007 (in Belarus.).
15. Stuck E. [Canon and literature studies. Theoretical, historical and empirical studies on the academic handling of reading recommendations]. Paderborn : Mentis, 2004 (in Ger.).

16. Hermann L. [Canon and present. Theory and practice of literary canon in terms of historicity, dynamics and plurality]. In: *Kanon und Literaturgeschichte. Facetten einer Diskussion* [Canon and literary history. Facets of a discussion]. Frankfurt am Main, 2014. P. 15–32 (in Ger.).
17. Karotki U. G. [Epochs and styles in ancient East Slavic literatures (discussion problems of literary terminology)]. In: *Belaruskaja litaratura i gistoryja* [Belarusian literary and history]. Minsk, 2013. P. 7–21 (in Belarus.).
18. Mal'dzis A. I. [At the crossroads of Slavic traditions: the literature of Belarus in the transitional period (the second half of the XVII–XVIII century)]. Minsk : Navuka i tjehnika, 1980 (in Belarus.).
19. Antalogija belaruskaj paezii [Antology of Belarusian poetry] : in 3 vols. Minsk : Mastackaja litaratura, 1993. Vol. 1 (in Belarus.).
20. Barthes R. [From the work to the text]. In: *Euvres completes* [Complete works]. Vol. III. 1968–1971. [Paris], 2002. P. 900–916 (in Fr.).
21. Maldzis A. J. [Literature of the late Baroque]. In : *Gistoryja belaruskaj litaratury XI–XIX stagoddzjaw* [History of the Belarusian literature of the XI–XIX centuries] : in 2 vols. Minsk, 2006. Vol. 1 : [Ancient literature: XI – the first of a half of the XVIII century]. P. 824–855 (in Belarus.).
22. Garecki M. [History of Belarusian literature]. 2nd ed., emended. Vil'nja : Drukarnja Vilenskaga vydavectva B. Kleckina, 1921 (in Belarus.).
23. Akhrymenka P., Larchanka M. [Ancient Belarusian Literature]. Minsk : Vyshhejshaja shk., 1968 (in Belarus.).
24. McMillin A. Die Literatur der Weißrussen: a history of Byelorussian literature from its origins to the present day. Giessen : Wilhelm Schmitz Verl., 1977 (in Ger.).
25. Mal'dzis A. [How our ancestors lived in the XVIII century]. Minsk : Mastackaja litaratura, 2001 (in Belarus.).
26. Schindler A. [What you must have read – and what is read. Middle Hight German literature yesterday and today]. In: *Kanon und Literaturgeschichte. Facetten einer Diskussion* [Canon and literary history. Facets of a discussion]. Frankfurt am Main, 2014. P. 207–228 (in Ger.).
27. Bourdieu P. [Teaching systems and thought systems]. In: *Rev. Int. Sci. Soc.* 1967. No. 19. P. 367–388 (in Fr.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 01.11.2017.
Received by editorial board 01.11.2017.